Den politiska frihetens villkor

Om jämfrihetssolidaritet

ANDERS BURMAN
OCH SHAMAL KAVEH

Frihet kan lätt bli ett abstrakt begrepp, ett ord som på papper låter bra, men där många människor i praktiken inte har någon möjlighet att handla fritt. Frihet kan också bli ett privilegium, något som endast vissa har tillgång till. Anders Burman och Shamal Kaveh skriver om vikten av att kombinera frihet, jämlikhet och solidaritet.

Frihet hör till modernitetens centrala politiska begrepp, och liberalismen är den tradition som tydligast gjort den till sitt signum. Inom den breda liberala traditionen har frihet huvudsakligen tolkats på två olika sätt. Enligt den ena tolkningen, som fördes fram redan av **Thomas Hobbes**, förstås frihet negativt som frånvaro av yttre tvång eller hinder, medan den politiska maktens uppgift består i att skydda människor från fruktan och våld. I det andra lägret, företrätt av bland andra **Immanuel Kant**, definieras frihet däremot i termer av myndighet och autonomi, det vill säga subjektets förmåga att formulera reglerna för sitt eget handlande. De båda sidorna förenas dock av att de vilar på samma grundantagande: ett subjekt som existerar före sina relationer till andra människor, till institutioner och till den gemensamma världen. I båda fallen framställs friheten som något som naturligt tillkommer subjektet, antingen som ett skyddat handlingsutrymme eller som en förmåga till autonomi.

Men detta är ett antagande som med goda skäl kan ifrågasättas. I stället för att betraktas som något redan givet bör subjektet förstås som historiskt format, socialt situerat och diskursivt konstituerat. Och då måste även friheten tolkas på

ett annorlunda sätt. Snarare än att uppfattas som en egenskap hos ett redan givet subjekt behöver fokus riktas mot hur frihet är möjlig i ett nät av relationer som både begränsar och möjliggör handlande. Friheten föregår inte handlandet utan formas tvärtom i relationer, framträdelser och handlingar. Det hör samman med hur det gemensamma är strukturerat, vilka som räknas och vilka som kan göra sina röster hörda.

Vad vi vill göra i den här essän är att skissera ett frihetsbegrepp som, till skillnad från de båda nämnda liberala konceptionerna, tar sin utgångspunkt i subjektets relationella karaktär. Med inspiration av samtida teoretiker som **Michel Foucault, Étienne Balibar** och **Judith Butler** tar vi vår utgångspunkt i en maktkritisk och socialkonstruktivistisk förståelse av det politiska. Det visar sig då att frihetsbegreppet måste utvidgas till att även omfatta jämlikhet och solidaritet, i det vi valt att kalla jämfrihetssolidaritet.

FRIHETEN OCH DET POLITISKA

Med det politiska avser vi inte politik i snävare mening, utan de ontologiska villkoren för den samhälleliga ordningen. I ett sådant sammanhang kan den politiska friheten beskrivas som kontingent, antagonistisk, immanent, performativ och kroppsligt förankrad.

Det kontingenta betyder att den sociala verkligheten – det vill säga varje samhällelig ordning – saknar en yttersta grund och därför förblir öppen för konflikter och omförhandlingar. Bakom det som framstår som nödvändigt kan konturerna av gamla strider anas, med övergivna vägval och segrar som kunde ha uteblivit. Allt hade kunnat vara annorlunda. Först när det givna inte längre framstår som natur utan som historia blir det möjligt att aktivt förhålla sig till det, ifrågasätta det och öppna det för andra sätt att ordna det gemensamma.

Antagonism – som en andra bestämning av den politiska friheten – betecknar inte i första hand en konkret konflikt mellan givna aktörer, utan den negativitet som gör att det sociala aldrig kan slutas till en helt sammanhängande ordning. Det gemensamma är därför inte ett neutralt rum som ibland störs av motsättningar, utan en ordning som alltid bär på en inre ofullständighet. Varje samhällelig form drar gränser mellan det som ryms och det som stängs ute, mellan dem som får synas och dem som hålls tillbaka. Men dessa gränser är aldrig slutgiltiga. I denna mening är antagonismen inte en konflikt bland andra, utan det som möjliggör konflikter om ordning, tillträde och erkännande. Friheten visar sig därför inte främst i samförstånd, utan i de ögonblick då det givna mister sin självklarhet och anspråk som tidigare saknat plats gör sig hörda. Det är i sådana ögonblick som den politiska friheten förverkligas.

Att friheten vidare är immanent innebär att den inte existerar i något rent tillstånd bortom maktens väv. Det finns ingen frizon, inget avskilt rum där makten upphör att verka. Tvärtom är det i själva rörelsen genom makten – mot den, med den och inom den – som friheten tar form. Som Foucault har lärt oss är makten inte enbart negativ och hindrande, utan också produktiv. Den formar vilka vi är, vilka normer som vägleder oss och vilka möjligheter som framstår som tänkbara. Makten är avgörande för subjektiviteten och därmed för friheten.

Friheten uppstår i de sprickor som finns i den sociala verkligheten, där subjekt som redan är formade av olika villkor ändå förhåller sig till dem. I och med ett sådant kritiskt förhållningssätt kan förskjutningar, utmaningar och andra möjligheter skapas. Frihet karaktäriseras då inte av frånvaro av makt och gränser utan av ett aktivt förhållande till världen och dess gränser.

Därtill kommer att den politiska friheten har en performativ karaktär, såtillvida att den blir till i själva handlandet. Frihet får inte reduceras till valfrihet, det vill säga valet mellan givna alternativ, utan består framför allt i förmågan att bryta upp det självklara och därigenom öppna ett handlingsutrymme bortom det redan erkända. Detta kan komma till

stånd när människor inte bara rör sig inom en redan etablerad social och politisk ram, utan när de genom sitt handlande förskjuter gränserna och ger rum åt sådant som tidigare saknat plats.

Slutligen har friheten en kroppslig och offentlig sida. Som Butler visar tar politiska anspråk kroppslig form när människor uppträder tillsammans, gör sig synliga och insisterar på rätten att träda fram under villkor av utsatthet, sårbarhet och beroende. Politiskt handlande förutsätter kroppar som kan samlas, röra sig, tala, synas och hålla sig kvar i det offentliga rummet. Offentligheten är därför inte bara en idé om gemensamt framträdande, utan lika mycket en materiell fråga om rum, trygghet, försörjning och skydd mot våld. Friheten måste förstås utifrån möjligheten att kunna synas, höras och träda fram som den som har rätt att tala. Utan kroppar, utan rum, utan stödstrukturer och utan möjligheter att hålla sig kvar i det gemensamma rummet förblir friheten abstrakt, hur starkt den än hävdas i princip.

Den politiska frihetens mångfacetterade karaktär av att vara kontingent, antagonistisk, immanent, performativ och kroppsligt förankrad innebär att den ständigt antar nya former. Det som i en tid framstår som frihet kan i en annan visa sig vara en kvarleva från förr utan någon riktig verkan. En frihet som främst tillkommer dem som har resurser och möjlighet att höras och synas förvandlas till ett privilegium. Formella eller skenbara rättigheter räcker inte om de materiella, sociala och symboliska villkoren samtidigt gör friheten oåtkomlig för många. Frihetens räckvidd prövas i frågan om vilka som faktiskt kan träda fram, handla och bli betraktade som fria.

Då friheten inte framträder som ett isolerat tillstånd, utan som något som uppstår och prövas i en gemensam värld präglad av makt, gränser och ojämlika villkor, räcker det inte att försvara friheten i abstrakt mening. Friheten måste också knytas till frågan om jämlik tillgång till det gemensamma och till de solidariska praktiker genom vilka dess räckvidd kan utvidgas. Det är detta vi benämner jämfrihetssolidaritet.

JÄMFRIHETSSOLIDARITET

Med det kritiska förhållningssättet till mer eller mindre godtyckliga gränsdragningar och med viljan att förskjuta dessa gränser för att andra kroppar ska bli synliga och nya röster kunna höras är den politiska friheten nära sammankopplad med inte bara jämlikhetssträvan utan också solidaritetspraxis.

Att frihet och jämlikhet förutsätter varandra understryks av Balibar. Han talar om *égaliberté*, ett begrepp som förenar

égalité och *liberté* och som enklast kan översättas som jämfrihet. Men sambandet mellan frihet och jämlikhet har ingen garanterad form och upprätthålls inte av sig självt, utan behöver kompletteras med en inkluderande rörelse mot andra människor som inte självklart har tillgång till det offentliga handlandets sfär. Det är därför solidariteten behöver läggas till friheten och jämlikheten. För att frihet och jämlikhet ska bli socialt och politiskt verksamma krävs solidaritet.

Begreppet jämfrihetssolidaritet hämtar sin impuls från begreppet *égaliberté*, men markerar att frihetens och jämlikhetens ömsesidiga beroende bara kan bli verksamt genom en solidarisk praktik. Solidaritet ska då inte tolkas som en tredje grund ovanför eller under de båda andra, utan som det moment genom vilket deras samband tar kollektiv form, öppnas mot krav som annars hålls utanför och hålls levande i politisk kamp.

Solidaritet består inte i att tala i andras ställe eller behandla deras anspråk som redan givna och genomskinliga. Ingen kan handla utan de villkor som möjliggör handling, och ibland måste man handla för att omförhandla och förändra dessa villkor i syfte att nya röster ska få komma till tals. Solidariteten prövas i sin förmåga att öppna rum där andra kan träda fram i egen rätt och där det som hindrar detta kan utmanas gemensamt. Där går skiljelinjen mellan en solidaritet som befäster beroende och en som gör frihet och jämlikhet verklig. Snarare än att bara vara ett moraliskt korrektiv utgör solidariteten den politiska dimension utan vilken frihet och jämlikhet riskerar att stanna vid abstrakta principer.

Det är framför allt på denna punkt som jämfrihetssolidariteten skiljer sig från Balibars formulering. Om égaliberté understryker att frihet och jämlikhet ska tänkas tillsammans, flyttas tyngdpunkten med jämfrihetssolidariteten till frågan om hur detta görs politiskt verksamt och hur det försvaras när det utsätts för tryck eller fångas in i snäva institutionella former. Fokus ligger alltså mindre på den begreppsliga samhörigheten som sådan än på den politiska praktik som krävs för att samhörigheten ska bestå. I jämfrihetssolidariteten är solidaritet det moment som förbinder frihet och jämlikhet med en kollektiv praktik. I stället för att bekräfta ett redan givet ”vi” gäller det att öppna det gemensamma för anspråk som annars hålls utanför och därigenom vidga kretsen av dem som kan träda fram som jämlikt fria. Solidaritet är inte ett tillägg till frihet och jämlikhet, utan det led genom vilket deras samband kan få en direkt politisk verkan.

Om frihet, jämlikhet och solidaritet når sin fulla politiska kraft först i och med deras ömsesidiga beroende, kan ingen av dem drivas isolerat utan att något avgörande går förlorat. En politik som talar i frihetens namn men lämnar ojämlikhetens strukturer orörda tenderar att reproducera privilegier. En politik som söker jämlikhet utan att öppna för handlingsförmåga, konflikt och offentlig framträdelse riskerar att bli paternalistisk. Och en solidaritet som inte förmår rubba gränserna för vilka som räknas stannar lätt vid samhörighet inom det bestående. Jämfrihetssolidariteten betecknar den spänning inom vilken dessa tre moment måste hållas samman såvida deras emancipatoriska kraft inte ska gå förlorad. Den betecknar en öppen riktning, en politisk praktik utan garanti, där frihetens fråga ständigt återknyts till jämlikhetens räckvidd och solidaritetens former. Begreppets betydelse ligger i att det håller fast vid en bestämd fråga: hur frihet och jämlikhet görs verksamma under villkor där de annars riskerar att förbli abstrakta.

Frihet, jämlikhet och solidaritet kan visserligen urskiljas analytiskt, men politiskt är de endast verksamma i och genom varandra. Det är detta dynamiska samband som begreppet avser att fånga. Dess främsta relevans ligger knappast i att tillföra ännu ett ideal, utan i att ge språk åt ett bestämt politiskt problem. Snarare än att beteckna ett specifikt tillstånd bör jämfrihetssolidariteten förstås som det fält där frihet, jämlikhet och solidaritet hålls samman och ömsesidigt stärker varandra i demokratisk riktning.

FÖR VIDARE LÄSNING

Étienne Balibar, *Equaliberty. Political Essays,* vers. James Ingram (North Carolina: Duke University Press, 2013).

Anders Burman *Dissensus. Drömmar och mardrömmar i demokratins idéhistoria* (Stockholm: Natur & Kultur, 2021).

Anders Burman och Shamal Kaveh (red.), *Demokratin och det politiska. Essäer om samtidens politiska tillstånd* (Huddinge: Södertörns högskola, 2020).

Anders Burman och Shamal Kaveh (red.) ”Var realist – kräv det omöjliga! Sextioåttarörelsen, det politiska och det pedagogiska”, i Anders Burman och Joakim Landahl (red.), *1968 och pedagogiken* (Huddinge: Södertörns högskola, 2020).

Judith Butler, *På väg mot en performativ teori om offentliga församlingar,* övers. Oskar Söderlind (Hägersten: Tankekraft, 2018).

Oliver Marchart, *Thinking Antagonism. Political Ontology After Laclau* Edinburgh: Edinburgh University Press, 2018).

Anders Burman, idéhistoriker vid Södertörns högskola, är aktuell med boken *Hannah Arendt. Politiskt tänkande i mörka tider* (Stockholm: Fri Tanke, 2026)

Shamal Kaveh är idéhistoriker och verksam som universitetslektor i utbildningshistoria vid Stockholms universitet.